

על 'אורח נטה ללון'

מאת ש. הל קין

א

'אורח נטה ללון' הוא הסיפור המרכזי ביצירת ש"י עגנון מתחילתה ועד היום. מרכזי הוא הספר ביצירה זו, הרחבה בכמותה והעמוקה באיכותה, משתי בחינות: א) יוצא הוא ללמד הרבה על דרכי האמן, על אופיין ותכונותיהן, בעברו, עד לסיפורו זה, ונמצא מלמד אף על דרכי האמן מכאן ואילך, על אופיין ותכונותיהן המאוחרים יותר, השונים מאד מן הקודמים; ב) בספר זה עושה המספר את חשבון־הנפש הגלוי ביותר ביצירתו, האישי־האינטימי ביותר, והוא הוא אותו חשבון גדול ונורא של דורות־האומה האחרונים, שב־פרקי־הזמן השונים בתולדותיו האמנותיות, הן בפרק המוקד דם הן בפרק המאוחר ל'אורח נטה ללון', הוא מופיע למקור־טעין יותר ובמוצנע יותר. בחינה ראשונה שבקביעה זו מחייבת מונוגרפיה רחבה, מקיפה את כללות יצירתו העשירה של עגנון*. ואילו הבחינה השניה — יכול כל קורא זהיר להווכח בה על פי עיון זהיר בספר זה עצמו, שפועלים בו כאחד שלושה ממדי־הזמן בחייה־העם: בעברו של העם, שנראה פעם לעגנון איתן כל כך וקיים לעד; בהווה שלו, שזכה קודם אצל המספר ליחס דו־ערכי, קצתו סטירי ורובו

* מונוגרפיה מעין זו, על דרך ההשוואה, נמצאת בידי בכתובים, אלא שעדיין אינה מתוקנת כל צרכה ואינה מוכנה לדפוס.

רחמני-סלחני בלבד; ובעתיד-העם, שבמידה רבה היה עגנון נראה כמסיח דעתו ממנו, הואיל והאמונה באלהיה של אומה זו, בקדשיה ובקדושיה, ממילא כביכול, אמרה: כשם שאלהי ישראל ותורתו נצחיים הם, כך אומה זו, שבה נתלבשה תורתו יתברך, נצחית היא — ובמכוסה ממך אל תחקור.

כל אימת שאתה חוזר וקורא את 'אורח נטה ללון', אתה מוצא: יצירה מופלאה זו אומרת משבר עמוק בחיי המספר וסימנו של משבר זה, ללא סמייה כלשהי כמעט, בולט לעיניו בצורת השאלה: אומה זו — מה תהא עליה? במידה רבה — ועם כל ההבדלים העצומים, שבודאי יהיו מובנים מאליהם לכל היודע פרק בתולדות ספרותנו החדשה — הרי ספר זה מעין 'לאן' חדש, שכתבו אמן גדול לעין-ערוך ממחבר הסיפור, הנקרא בשם זה, ולאורן המאויים של חליפות ותמורות בחיי-העם, שלא היו עולות על דעתו של אדם חמשים שנה מראש. שכן יש לזכור: 'אורח' זה, החוזר לשבוש על מנת להחזיר לה ולעצמו את תפארתה לשעבר, זו גדולתה של כנסת-ישראל לשעבר, שכל הווייתה בזכרון-בדמיון — תורה ומצוות ואמונה תמימה בנותן התורה וב-מצווה מצוותיה, נראה מתחילה כחוזר לרצונו מארץ-ישראל, שבה נחרב לא ביתו הגשמי בלבד, אלא אף הרבה הרבה מביתו הנפשי-הרוחני, מלשון 'כי ביתי בית תפלה יקרא', כפי שפסוק זה נדרש באחד מן הפרקים שבספר. נקודת-המוקד, לכאורה, ביצירה זו, נקודת-המוקד שבגעגור עיה על העבר, הוא בית-המדרש, שדומה: נכנס לתוכו 'אותו אדם', כפי שמכנה לעצמו הגיבור-המספר, ואפילו יחידי, ולומד בו תורה, ואפילו יחידי, והרי העולם כולו עדיין כמות שהיה צריך להיות, כפי שעלה במחשבה תחילה ממש — כל כך, שכאן אדם שוכח עולם ומלואו שמבחוץ, הן של זולתו הן של עצמו, ואפילו אשה ובנים בכלל זה. אלא שכבר בפרקיו הראשונים של הספר מתחיל הגיבור-המספר מצביע על כמה וכמה פְּהִיּוֹת, שנתכהתה נקודת-מוקד זו שבחיו, על כמה וכמה פגימות מפוייחות שבליטושה הדמ-

יוני, שאינן נותנות לו לראות את בית-המדרש בזיוו הראשון אף מלכתחילה.

ארבע פעמים מזכיר הגיבור-המספר בספרו את שם הספר, עד כדי להסביר לקורא אותו טעם מיוחד, שהוא טועם בו בקריאתו ויודע, שכניסתו שלזה לעיר-מולדתו אינה אלא הצורך לבדוק ממעמקים ובמעמקים את המשבר, העובר עליו ומעמידו על כך, שכל עצמו 'אורח נטה ללון' אף בעיניו שלו. פעם ראשונה מופיע שם הספר בפיו או בלבו מתוך שיחה עם אחת הנפשות, החביבות עליו ביותר והח-סודות בעיניו ביותר בהתפתחות הסיפור כולו, עם רחל זומר: 'ריבה זו — אומר המספר — איני שנאוי עליה ואין כל סיבה שתשנא אותי. הייתי בעיניה כאורח נטה ללון, שהיום כאן ומחר במקום אחר', (עמ' מג—מד) * . מה טעם חושש הגיבור המספר משום אבק-שנאה מצד רחל כלפיו? — רחל זו אף היא 'שכחה שבת מלכים היא', בת ישראל שבני-מלכים הם והיא רואה, 'שכל דבריו שחוק', כשהוא עומד על ייחוס-אבות מיוחד במינו של אומה זו; ולא עוד אלא שהיא 'מופיעה פנים כנגד אדם שנכנס לשנות בינה' ומתריסה כלפיו בשאלה: 'מפני מה צריכה אני לקבל עלי עול דורות שעברו? דורות שעברו לעצמן ודורי אני לעצמי'. מכאן החשש, שהיא אינה חובבת ביותר 'אותו אדם', החוזר לשבוש כדי לחפש בה את המלוכה ואת המלכות, שאבדו לו אי-שם קודם, והיא רואה אותו כמנסה נסיון בעלמא, אם לא כמתלהלה ממש, שהרי מי כמוה יודעת, שכאן בשבוש בודאי שבטלה ה'מלוכה' וה'מלכות' אינה בנמצא. מזכה איפוא הגיבור המספר את רחל באותו הרהור לא-כשר, שכל כניסתו לעירה-עירו אינה אלא בחינת 'אורח', 'שהיום כאן ומחר במקום אחר', ולא זו בלבד שאינו מנסה להשיב על דבריה, אלא שעל דרך הרמז הוא מתחיל חש

* המובאות ומראייה-המקומות שבמאמר זה הם על פי המהדורה של 'כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון, כרך שביעי, הוצאת שוקן / ירושלים ת"ש'. פיזור-האותיות באילו מן המובאות הוא שלי. ש. ה.

באפשרות הייאוש, שיתייאש אף הוא משבוש, כפי שזו כבר מתייאשת ממנה. מכאן השורות האחרונות כמעט של אותו פרק שביעי, 'משל ונמשל', שבו הוא שומע מפי רחל: 'למה מצפה ריבה זו? והרי העולם הזה לא ניתן לצפות ממנו כלום — — — בלמתי את פי והגייתי בי בעצמי. לא שאני טוב מאחרים, אבל איני עשוי להביא רעה על אותה ריבה. והרי אני שמח שלא אמרתי לה כלום ולא הבאתי אותה לידי יאוש'. וכי מי ערל-אוזן ולא ישמע בפסוק אחרון זה הבנה מליאה מצד הגיבור-המספר במרת-נפשה, לפחות, של שבוש עצמה, כפי שהיא מתגלית לו כאן מפיה של בת-מלך אחת מבנותיה שלזו — כל כך, לפחות שוב, שלפי שעה אינו מנסה לסתור את הראייה בו כב'אורח', בעובר-אורח ממש, שאינו בטוח כל צרכו בעצם תכלית כניסתו לכאן?

הרגשה זו הולכת ומתחזקת על פי שם הספר בלבד לפי שאר שלש הזכירות, שהוא נזכר במהלך הסיפור. פעם שניה הוא מופיע בפרק ארבעה ועשרים, 'ג' בחינות', שבו מתבל-טים שני הניגודים, המתרוצצים בחווייה הכללית של המספר: ההתקשרות הגדולה, מצד אחד, בבית-המדרש שהולך ונעשה במאמצי-הגיבור אף בית-כנסת לתפילה בציבור ואף מאיר כמה וכמה פנים שבחידושו של כיבוד-השבת מחוץ לבית-הכנסת; ומן הצד השני, ובו באותו פרק, ההשתתפות העמוקה בצערם של ישראל על פי 'איגרות [ש] באו מאחינו יוצאי שבוש שכל תיבה שרויה בדמעות וכל אות צווחת אוי', (ע' קנז), צער שאינו מניח לו למחבר אף בפרק זה כגון בכל הספר כולו לעמוד על שלו, על רצונו לקיים יחידים את עולם-המסורת המפואר, שחרב ואיננו, עם שהוא מנסה למצוא חיזוק לעצמו, במאמצים, שהוא מתאמץ להחיות את בית-המדרש הישן. כאן בא המספר ומכיר-ואינור-מכיר, שאינו אלא עוסק בניסויים וכולו רחוק מביי-תו אף בשבוש 'מהלך כמה מאות פרסאות: אחר התפילה בירכו המתפללים זה את זה בשבת שלום ומבורך והלכו לבתיהם בנחת'. אבל זה לעומת זה בה באותה פסקה:

על 'אורח נטה ללון'

'אף אני הלכתי לביתי זה מלוני, שהרי גר אנכי בארץ וביתי רחוק מכאן מהלך כמה מאות פרסאות ואיני אלא כאורח נטה ללון', (ע' קס). זכירה שלישית של אותו כינוי באה בפרק אחד ושבעים, 'אחר מטתו של רבי חיים, היינו באותו חלק מאו-חר שבסיפור, שבו הולך ומתברר לו לגיבור-למספר, ששבוש זו, שחיפש אחריה — לא מצאה, כיון שאינה עוד בעולם, והוא מכיר ויודע, ששיבתו בה שוב אינה תמוהה כשהיתה בעיני התושבים בלבד, אלא שאף הוא עצמו תוהה על כך לא מעט. מלונו, לכאורה, עדיין אותו מלון, שמצא מלכתחילה: אם יש בו אורחים בכלל, הרי אין בהם משום זכר כלשהו לאותן דמויות נפלאות, שמילאו לפנים את שבוש, והיום — רובן בבית-החיים ובניהן ובני-בניהן מפורזים על פני כל העולם כולו. יתירה מזו: 'האורחים המצוריים במלון כל יום הם אחרים. — — — אותם שני האורחים שבאו ערב שבת עם שחרית אחד מהם הוא סתם אדם שיכולים לצרפו למנין וכן להבדיל למשחק של קלפים, ואחד הוא אדם מסויים שזקנו נאה וכרסו רחבה ודעתו יפה, אלא שעסקים שעשה מקרוב לא עלו לו יפה'. פירוש: אפילו אורחים הללו, הנקלעים לעיר מדי פעם שום אינם מעמידים אותה שבוש, שהיתה גדולה בתורה וביראה ואף בעסקים, כפי שחוזר המספר ושונה בכמה וכמה מקומות בדרך סיפורו — כל עצמם אף הם כתושבי-שבוש שבהווה, מהם שנתקבצו לתוכה מכל מיני מקומות ואינם לא בני-אבהן ולא בני-אוריין, ומהם שרידים, בני-המקום לשעבר, אלא שאף הם שפלי-ברך בחומריות ונחותי-דרגה ברוחניות, שעל פיהם יכול הגיבור-המספר, לכל היותר, לעורר בזכרונו מעלת אבותיהם ואבות-אבותיהם שבעולם-האמת. ממילא לא בעלי-המלון ולא אורחי-המלון — מתקבל על לבם האורח הלזה מארץ-ישראל, עד שהוא מרגיש בכך ואומר בקוב-לנה לא-כבושה ביותר: 'מחמת האורחים נדחה אורח שנטה ללון', (ע' תקלב). אורח שנטה ללון לעומת אורחים: הללו מקומם הירוד עדיין מכיר אותם, ואילו הוא, 'שנטה

ללון' — מן הדין, כביכול, אף בעיניו שלו, שלא יכירו מקומו כאן. מה שנתרמו לו לקורא — ולגיבור עצמו לא כל שכן — בפעם הראשונה מתוך דבריה התוקפניים של רחל הקטנה בתחילת הספר מתקיים עכשיו בסופו על־פי הודאת בעל־דין עצמו. (אפשר, יש להוסיף, שבעוד שבאותה זכירה רא־שונה ואף בזו שלאחריה כ"ף־הדמיון מרככת את ההנחה ומעמידה אותה כמין סברה סתם: 'כאורח' ולא אורח ממש, 'שנטה ללון', הרי בזכירה שלישית זו דומה, שיצא השם מגדר סברה והשערה ונכנס לכלל הכרה ברורה ומחוורת כל צרכה לגיבור־המספר אף לו). מכאן אף אותה פעם רביעית על משמעותה המיוחדת, בסוף הסיפור כמעט, לאחר שהמספר חוזר לירושלים עם אשתו וילדיו, ואף־על־פי שעד־יין הוא רואה עצמו 'אורח' גם בעיר־הקודש, שכן בית משלו אין לו עדיין והוא חייב לשכור דירת־עראי לו ולבני־ביתו ו'קשה להיות אורח בחוצה לארץ כל שכן בארץ־ישראל' — כיון שהוא רואה את ספריו 'מסודרים ועומדים בארון וכל כלי וכלי במקומו מונח', מתרחבת עליו דעתו עד כדי כך, שהוא אומר: 'קרוב לשנה הייתי בנכר כאורח שנטה ללון ופתאום אני יושב בתוך ביתי בין כלי וספרי', (ע' תקע).

עומד אתה על משמעותה של כל אחת מארבע זכירות הללו, שנזכר הגיבור־המספר בענין כללי זה של היותו 'אורח', למעשה, בכל אשר הוא, הן במלון שבשבוש הן באותה דירת־עראי שכורה שלו בירושלים; עומד אתה בפרט על מקומה המיוחד של כל זכירה וזכירה במקומה בספר לפי התפתחות העניינים החיצוניים והפנימיים שבסיפור־המעשה — ואתה תופס גם על פיהן, מה פירושו של אותו חשבון גדול ונורא, שעושה המחבר לחייו שלו, עם שהוא עושה חשבון לחיי האומה בדורות האחרונים. שכן הצד השווה שבארבע הזכירות הוא, שהן אומרות אחת שהן שתיים: אותו 'בית' בטוח ומובטח, שיוצא הגיבור לחפשו במציאות, כיון שהוא קיים כל כך ועומד בזכרונו־בדמיונו — אף בשבוש המציאותית אי־אפשר לו למצאו, כל כמה שהוא מתאזר עוז להקימו מהריסותיו; אלא שאפילו אתה אומר: בכלל אין לו 'בית'

לגיבור, ואפילו בירושלים, שכיון שחרב עליו ביתו בחוצה-לארץ, שוב אינו מיישב עצמו בדוחק אף בארץ-ישראל — ברור גם לו, שאם הבית בארץ-ישראל אינו ברי חלוט ומוחלט, הבית שבשבוש מכאן ואילך אף בבחינא ש מא איננו. עד ל'אורח נטה ללון' עלה בידי עגנון על-פי רוב לחלום את חלומותיו על כנסת-ישראל לשעבר כאילו היא חומה בצורה גם בהווה, שכן כל מעייניו היוצרים והיציריים הם בעולם-הדורות היהודי-היהודתי המקודש, עולמם של חסידים ואנשי-מעשה ומופלגים בתורה ומקיימי מצוות מאהבה ומיראה, ואם הוא מפנה דעתו — עד ל'אורח נטה ללון' שוב — לעבר, הקרוב יותר, האומר: השכלה וציוניות וסוציאליזם וכיוצא באלה, הוא מתיר לעצמו לראותו ראייה פיקחית, שקצתה לגלוג קצת וקצתה רחמנות. ואילו ב'אורח נטה ללון' שוב אין המספר יכול להורות לעצמו אותו היתר שבחלוקת תולדותיה של היהדות לשני חלקים לא-שווים: לעבר, שכולו עומד על תלו, כביכול, ולהווה שכל כמה שהוא בוקע בקיעים באותה חומה עתיקה — הריהו מעין כלל של 'מעשי-ילדות', שבשום פנים אינם מפקיעים את תפארת 'הזקנה' מחזקתה; מעשים הללו, לא די שאין להם חשיבות יתירה, כשהם לעצמם, אלא שסופם הם מתעל-מים מן העין וכולם מעין בועות שעל פני המים, ואין מים אלא תורה. ב'אורח נטה ללון' יוצא עגנון לראות את עולם-הילדות שלו בעיני-ילד ומוצא עצמו מסתכל בו בעינים של 'אדם שנכנס לשנות בינה': לראשונה הוא עומד בתולדות יצירתו גלוי-עינים לחלוטין בפני החורבן האיום, שנחרב עולם-ילדותו. מפגש זה בין ה'ילד' לבין ה'מבוגר' בהסתכ-לותו של עגנון הוא המעמיד את 'אורח נטה ללון' כיצירה, שאין לך דוגמתה בספרותנו לתיאורו של חורבן היהדות בדורותינו, ואין לך בספרותנו יצירה דוגמתה, האומרת שיתוף עצמי מצד המחבר לנגלות ולנסתרות שבאותו חור-בן. מכאן תחושת-המשבר הכבדה, הממצה את הדם, שאתה חש בספר זה. ומכאן תחושת האלגיות המתוהמת, המפעמת את הספר הזה, אלגיות שפירושה: תמהון-לבב אכזרי, אישי-

ש. הלקין

אינטימי, בפני הגורל האישי, ששרשיו בגורלה האיום של האומה.

ב

תחושת השואה ב'אורח נטה ללון' כבדה ומאויימה כל כך בבחינתה הגשמית ובבחינתה הרוחנית יחד, מפני שחורבנה של שבוש, זו חורבנה של היהדות במזרח אירופה, מתגלה לו לאמן בראשונותו המסוייטת במאוחר כל כך ואף מפני שהאמן מסרב גם בספר זה — מתחילת כניסתו לעיר בודאי ובמידה רבה דרך כל הספר כולו — לראות את החורבן כעובדה, כהווייה עשוייה-לאין-רחמים, ולא כמין אחיזת-עינים מבהילה או כמעשה-רמייה תמהוני מצד ההיסטוריה כלפיו וכלפי הסתכלויותיו המתמידות, החודרות כל כך אל מעמקי-החורבן ומשמעויותיהם. מי שקורא את כל כתבי עגנון ברציפותם הכרונולוגית עד לספר זה, הולך ושוקע עם היוצר — על אף היוצאים מן הכלל, המוכיחים את הכלל — באותו עולם-האצילות שבחיי-היהדות, שאפילו המציאות שבהם נעשית מעין אגדה, שעצם היש הממשי, היומיומי שבהם הוא מעין אור-צחצחות שופע מפנימיותה של הרוח, כפי שהיא מתגלמת בדמותו של אחד מפשרטי-עם כגון ר' יודיל ב'הכנסת כלה' או בדמותו של אחד חי באמת בעולמות העליונים, הממלאים בזהרם את חלל העולם התחתון, כגון אותו סופר-סת"ם שב'אגדת הסופר'. ממילא נדהם כל כך הקורא אף הוא — אף הוא כמספר עצמו — כשהוא מגיע ברציפות קריאתו אל 'אורח נטה ללון' ורואה בו את ההרס השלם, שנהרס אותו עולם מופלא, עולמו של היהודי עד כאן: הקורא אף הוא עומד לראשונה, כביכול, בפני תעלור מתבלהות זו, ואפילו בקי הוא בספרותנו החדשה, ממנדלי ואילך, לפחות, והוא יודע, שאין לך בספרותנו משורר ומספר ראויים לשמם, ואפילו הם בינוניים, שלא ראו ולא תיארו אותו חורבן בכה או בכה משנות התשעים למאה שעברה, לכל המאוחר.

עצמת-הכאב, הרודפת את הקורא בסיפור ארוך זה בלי

הרף, עם שהוא רואה מה שאירע לישראל בדורות האחרונים, יונקת בדרך-הטבע מעצמת כאבו של הגיבור-המספר, המגלה כ'אדם שנכנס לשנות-בינה' מה שכמה וכמה מבני-גילו ביוצרי ספרותנו החדשה ידעו והכירו וכאבו, כשהם תשחורת או משהם נכנסים לשנות כוח ולרדוף. המספר עצמו מתחלחל, משום שהוא נעשה שלא בטובתו מין ר' יודיל מודרני, צופה מודרני, שהילד שבו מתחייב לוותר למבוגר שבו, פקוח-העינים—ואותה חלחלה אוחזת את הקורא ואינה מרפה ממנו, כאילו לראשונה הוא מתחיל מבין גם את ביאליק בעל 'המתמיד' ועל סף בית המדרש מזה ובעל 'על השחיטה' ו'בעיר ההרגה' ו'אכן גם זה מוסר אלהים אשר תתכחשו ללבבכם' ואף 'מגלת האש' מזה. שכן אותם עניינים טורפים דעתו של ביאליק ניתנים כאן בפיוטיות מפורטת כל כך ומוחשית כל כך, מעלפת את החושים ואת הרגשות ואת הדמיון, עד שהלב סחרחר והעינים יוצאות מחוריהן. הוסף על כך שוב את העובדה, שהגיבור-המספר— כל כמה שהוא אחוז-חלחלה ורדוף-אימים מתחילת כניסתו אל עיר-איווייו ועד ליציאתו מתוכה— מאן וממאן להודות במה שעניו רואה, מפרפר ממילא בכל שא-רית-כוחו להתעורר כמתוך חלום-בלהות ולנער מעליו מה שעניו רואה ואזניו שומעות; שואף להנער ולקום ולתקן את בדת-הבית, כאילו הבית עדיין ישנו ואינו צריך אלא בדת-הבית, ואתה תופס ביתר עמקות, מה טיבה של אותה חווייה בלב הקורא, המגלה כאן אף הוא את החורבן לראשונה, כביכול. בכוח קסמיו הפיוטיים של המספר מפרכס הקורא גם הוא בעוקמן מסוייט דרך כל הספר כולו: כמתבר עצמו אף הוא אינו יודע 'בהקיץ ובחלום', מה הוא רואה בהקיץ, מה הוא רואה בחלום. דומה: אין עוד יצירה בספרותנו ריאליית יותר בכוח תיאורה של השואה, המעלה על הדעת לפרקים זוועות שבמלחמת-העולם השניה ובשנים שלאחריה; ואין לך בספרותנו יצירה א-ריאליית * יותר

* כדי שלא לטעות ולהטעות גם את הקורא, הלהוט אחרי כינויים

ש. הלקין

מבחינת ההכרה האמנותית שבה, שחיים הללו, שהיא צרה להם צורה וצורות, אינם אלא גיהינום, שפתחה פיה לפתע - פתאום, וממילא אי-אפשר שתהיה גיהינום-פתע זו כלום אלא חלום-בלהות בלבד.

כל כמה ש'הריאליות' וה'אֲ-ריאליות' משתזרות כדי משזר טבעי אחד בארג המסכת הנפלאה הזאת, דומה: קריאה מדוקדקת בספר מגלה חלוקה מסוימת בתפקידיהן של שתיים אלה בו. ה'ריאליות', המציאות היומיומית בשבוש, המושפלת עד שאול תחתיה, ניתנת ביחוד על פי חייהן - ובעיקר מפיהן - של הנפשות, הפועלות בסיפור ובהן צופה המספר ולהן הוא מאזין בכל עת ובכל שעה, כגדולות כקטנות, אולי מלבד אלה, שעצם ישותן הגשמית נתונה-נתונה לעולמות מרוחקים מן הממש, כגון: חנוך, רבי חיים ו'התי-נוק החולה', זה ה'רואה' תמיד ו'יודע' תמיד מה שאלה שמסביבו, חוץ מן הגיבור-המספר עצמו, אינם רואים ואינם רוצים ויכולים לדעת. ואילו ה'אֲ-ריאליות', זה המיזוג שאינו פוסק בין הנגלה ובין הנסתר, בין מה שהעינים רואות, עם שהן נרתעות מן הנראה, ובין מה שהלב חומד לראות - מורגשת ביחוד בחוויות של המספר עצמו: בזכרונותיו, המתלווים בלי הרף אל הסתכלויותיו בהווה; בדמיונותיו, המתלווים אל מאמציו הממשיים להחיות את בית-המדרש, שהוא הוא 'הבית', המרכז, והעיר כולה על בתיה ואנשיה וחנויותיה ועסקיה ומעשיה ומעשיותיה אינם אלא אבזרים לו בהרהוריו הטמירים, המתלווים כניגוני-פירוש לשיחות, שהוא משוחח עם הבריות; ועל אחת כמה וכמה בחלומותיו ממש - בין שהללו חלומות מתוך 'קדחת וחום' גופניים מדרמים, בין שהללו - ומבחינה אמנותית הם המשופרים - אינם כי אם חזיונות-הזיונות, כגון בגילוי שבו מתגלה לו גופתו הקפואה של חנוך, קודם שבא הגילוי בפועל-ממש, כשהש-לגים מפשירים ומוצאים את חנוך עומד כמחמם את צואר

ומונחים לועזיים, שאינם ברורים למדי במחקר הספרות, איני משתמש כאן במונח: 'יצירה סוריאליט'.

סוסו. אפשר, הפוך הוא היחס שבין היסוד הריאלי לבין היסוד הא-ריאלי בכל הנוגע לארץ-ישראל, כמוטיב שאינו פוסק כמעט לפעול במהלך הסיפור כולו. שכן כל הנפשות, הפועלות בספר, — חוץ מירוחם חפשי, — במידה שהן נזק-קות זיקה כלשהי לארץ-ישראל, עדיין רואות את הארץ ראייה חזיונית בלבד, בין שהיא מתקבלת על לבם בין שאינה מתקבלת על לבם כברוב המקרים; ואילו הגיבור-המספר לעולם אינו יכול לשחרר עצמו מהכרתו בארץ-ישראל שלמטה, ואפילו כשהוא גם הוא שואף לראות אותה בחינת ארץ-ישראל שלמעלה כשאר יהודים, שלא הגיעו מעולם אליה ואינם מכירים אותה 'בפשיטות', כלשונו של ר' נחמן מברצלב, על העצים והאבנים שבה. אבל בין שאתה אומר הריאליות שבספר מרובה כאן יותר ומועטת כאן יותר, בין שאתה מתקשה בכלל ליישב את העניין על שני צדדיו, ארץ ישראל מזה וחוצה-לארץ מזה, דבר דבור על אפניו, עובדה אחת אין להרהר אחריה, שכן עובדה היא: דווקא משום שהיסודות הריאלי והא-ריאלי פתוכים בספר זה, נילושים ונימוחים יחד בכולו שלא-ביודעים, הרי הא-ריאלי אף הוא המבליט על אחת שבע את הריאלי שבמתן האמנותי של חוצה-לארץ בחייה-העם, לאחר שנידל-דלו וחרבו מקורותיהם של חיים הללו. ולא כל שכן שמותר לומר על דרך הפשט: כיון שרשות הדיבור ניתנת בעיקר לשרידי-החורבן שבעיר והמחבר מקבל על עצמו את דין ראייתם-הם בחורבן, ואף על פי שמתחילה הוא נראה כמתדיין עמהם, אי-אפשר שלא להכיר ביסוד הריאלי, המ-ציאותי, המשוע מתוך כל דף ודף שבספר — כל כך, שהוא מבליט בתוכו את הא-ריאלי. הכלייה, שנגזרה על שבוש, גמורה כל כך גם בעיני המספר בסופו של דבר, שאף הוא הולך ומזהה את ראייתו בה על כל צדדיה השונים עם ראייתן של שאר הנפשות, המקיפות אותו, בכל אשר עולל להן. אם גם בפרקים מאוחרים יש והגיבור-המספר נוטה לתהות על מרירותם ועל יאושם של שרידי-החורבן שב-שבוש, המציאותית והסמלית כאחת, מחאתו כנגד מרירותם

ויאושם הולכת ונחלשת, הולכת ומתעמעמת — כל כך, שכבר באמצע הספר אתה חש ברור, שאין מחאה זו אלא קול-ענות-חלושה, קול-הברה בעלמא. מאמצי המספר להעמיד את שבוש על תלה — ולוא גם בדמיונו, עם שהוא שיאף לפתוח את דלתות בית-המדרש וכיון שתורה נלמדת בו, ואפילו הוא לומד אותה בו יחידי, הרי שבוש שבדמיון עדיין קיימת — מאמצים הללו עולים בתוהו והמספר יודע זאת: דעת הרבים האומללים והמדולדלים מכריעה את דעתו, דעת יחיד חוזה-הוזה. המציאות הנוראה מכריעה את החלום-החזון היקר. מכאן אותה הרגשה ריאלית נוראה שבספר, המתגברת על ההרגשה במסתורין שבו. קורא אתה אותו וחוזר וקוראו ונדמה לך, שאילו נגזרה כלייה, ח"ו, על ספרותנו החדשה בת חמישים עד ששים השנה, הקודמות ל'אורח נטה ללון, ולא נשתייר אלא ספר אחד זה בלבד, [יכול היה החוקר לשוב ולהעמיד על פיו את כל מהיותיה השונות של ירידת היהדות — ובדורות האחרונים לא היתה זו אלא היהדות שבמזרח אירופה ובמרכזה — על כל הזוועות שבה: ההתנוונות הכלכלית; שנאת-הגויים לישראל; המלחמות, הפרעות, הגזירות הקשות, המחריבות את העולם היהודי הגשמי; ההגירה וחוסר המנוח לכף כל רגל נודדת; ה'תלושיות' האפיקורסית-האנרכיסטית הן ביחס למסורת-אבות הן ביחס לערכי-חיים חיוביים אנושיים סתם; ההתייאשות מן הישועה וההטחה כלפי מעלה. מה לא תמצא בספר זה מאותו מדרש איכה רבה חדש שלנו, ספר תולדות-תינו בדורות האחרונים, שבו חרותים לעד עקבתא דמשיחא ללא תקוה כמעט לביאת המשיח בלב העם ברובו?

ירבו הדוגמאות ליסודות הריאליים שבספר מלנסות להביאן אף במיעוטן. די שייזכר הקורא בתיאורי השוק שבשבוש על טיב ה'סחורה', המוצעת בו לקונים, שאינם בנמצא; די שייזכר בפרקים כגון 'החייט והחנווני', (פרק אחד עשר), 'האדרת', (שלשה עשר), ושכמותם פרקים אחרים וביחוד קטעים ארוכים בפרקים אחרים — ויבין, שלא רבים בספרו-תנו סיפורים ארוכים, הנותנים בשקידה כאובה ובעין פקור

חתי־חרדה כל כך את ההידרדרות המעליבה במעמד פרנסתו של היהודי במזרח־אירופה בדורותינו, כפי שזו ניתנת ב'אורח נטה ללון', ובפרט כשאותה הידרדרות מסופרת־מתוארת על דרך ההשוואה אל מעמד־הפרנסה של היהודי לשעבר ואל של הגוי בהווה, כיום. כיצד מתאר עגנון את הדבר, לפי קטע אחד, לפחות: 'כל העיר כולה מיוגעת ועצבה. מי שיש לו בית גגו רעוע וחלונותיו שבורים, ואין צריך לומר שלא הכפיל לו לחלונות. ואם הוא מטופל בבנים ובנות עדיין לא עשה מנעלים לרגליהם ולא לקח להם תפוחי אדמה ולא זימן עצים להסקה. — — — שני בעלי העגלות שבעיר עומדים בשוק ומטפחים בידיהם זו בזו, לחמם עצמם קצת. עדיין לא הגיע החורף וכבר גופו של אדם צונן. — — — בני אדם הללו שמצאתי בליל כיפורים בבית הכנסת הגדול שהיו מהלכים אילך ואילך כדי להראות שם את אדנותם עומדים על פתחי חנויותיהם ועמידתם דלה וריקה. מתשעים כפרים שמקיפים את העיר אין אדם בא ליקח דבר בחנות. לא מפני שהאדמה מטונפת והכפרי נעשה איסטניס, אלא מפני שלמד את עצמו לעשות לו חנות בכפרו, ואפילו תבואות שדהו מוכר הוא על ידי עצמו ואינו צריך לממוצע. ואפילו היהודי הלז שהיה דר בכפר ואנשים מן העיר היו מתפרנסים על ידו עקר דירתו משם והריהו מתגלגל עמך בעניות'. ואילו לשעבר? — יש זקנים בעיר שזוכרים ימים שעברו, עת שהיה שלום בעולם, וכל העולם היה שמח, ומזונותיו של אדם מצויים לו וכרסו טוענת את רגליו, שהיו אוכלים הרבה ונמצא כח ברגלים, ונעלים היו ברגליו של אדם וגופו לבוש בגדים נאים ופרנסתו של אדם מעופפת לתוך ביתו. כיצד, מיד לאחר החג היו בעלי אחוזות באים לעיר, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם, עבדיהם ושפחותיהם. — — — סוחרי תבואה לקחו מהם תבואות החורף, חוכרי יערות חכרו מהם יערותיהם, סוחרי יין שרוף לקחו מהם יין שרוף של בתי משרפותיהם, וכל בעלי האמניות שבעיר עומדים

לפניהם ושואלים מה מלאכה יש לתקן בתוך בתיכם? והם נכנסים ולוקחים נחושת ובדיל ועופרת לתקן בהם יורות וקלחות ודודים. גמרו את עסקיהם נכנסים אצל החנווני ולוקחים להם עטיפות של חורף, של צמר, של עור, ארוכות וקצרות, לבית ולדרך, לעצמם ולאנשי ביתם, לפלגשיהם ולאנשי ביתן. שלא כימים אלו ימים שעברו. ——— (עמ' נח—נט). צרף למומנט הכלכלי-החברתי החדש שבשבוש, למצב זה שמעתה לא ניכר בו שוע לפני דל, כיון שמעתה הכל דלים וריקים הם, את יסוריהם של השרידים, גם בני-העיר מתחילתם גם רבים עלומי שם, שנתלקטו לשבוש ממקומות אחרים, עד כדי כך ששל-שלת-יוחסין זו השבושית, שאין עגנון פוסק מלחבבה, נתפקקו חוליותיה ונתפוקקו ודאיותיה — יסורים שבשנות-המלחמה, בשדות-הקרב ובמנוסות בשבעה דרכים מפני האויב, ויסורים שלאחר המלחמה: פרעות ומגפות וסתם חליים רעים; צרף את אלה אל ענין ה'פרנסה' ואתה מתחיל רואה בעליל, כמה ריאלי סיפור זה של עגנון בתוך כלל יצירתו וכמה הכרחי וחיוני היסוד הריאלי כאן ליוצר עצמו אף לגבי נפשות, סיטואציות ומוטיבים, החורגים אל מעבר לתחומי הריאלי. אף את דמותו המופלאה של רבי חיים אי אתה יכול להבין, בעצם 'סודיותה' הן בפרישותו האישית, זו פרישות דרך ארץ, הן בפרישותו של אותו מופלג בתורה מתלמוד-תורה, אלא אם כן אתה מבחין, כמה מעמיקים שרשיהם של המסתורין שבו במציאות העכורה, פשוטה כמשמעה, שכל כולה אותם אותם יסורים קשים שבמלחמה ובשנים שלאחריה. עצם המופלא שברבי חיים מתחיל מס-תבר אף מתוך העמדת דמותו הריאלית כתלמיד-חכם יחיד במינו, שהגיבור-המספר זוכר אותו מאותן שנים רחוקות, שקדמו ליציאתו של הגיבור-המספר מן העיר, שעת 'המח-לוקת הגדולה', המציאותית מאד בשבוש בענין 'המלכתו של רבי חיים כרבה של העיר', ונתלקחה מלחמה גדולה בעיר, ואין רבי חיים מגיע לאותה גדולה, שהוא ראוי לה. אלא שאף טרגיות זו שבעבר הרחוק, השמור בזכרון המספר,

עדיין אינה ממצה את הסוד והרמז שבו, כל עוד אינך יודע המשך-תולדותיו המבועת על פי כל האכזריות שבשנים שלאחר כך, שלא היה הגיבור עד-ראייה להן בעירו — שנים, שבהן 'באה מלחמה אחרת וברחה כל העיר חוץ מכמה משפחות עשירות ששיחדו את האויב בממון שיניחו בעיר. נטל האויב את ממונן ולבסוף הגלה אותן, ואת רבי חיים החשוב שבכולם הוליכו בשביה. מכאן ואילך לא שמעו עליו על רבי חיים כלום, עד שבא אדם ממדינת רוסיא והביא גט לאשתו של רבי חיים. שח אותו יהודי שרבי חיים חלה ונתיירא ש מא ימות ולא יודיעו את אשתו ונמצאת היא עגונה כל ימיה', (עמ' קצד—קצה).

ולא כל שכן שללא מציאותיות פצועת-מות זו אי אתה יכול להבין לא את 'ההגירה', זו הבריחה הבהולה והמבוהלת מן העיר, שהגיבור-המספר צופה ורואה בה ומתקשה כולו תחילה להבינה, כיון שבעוד הוא שב אליה כאל קן-הילדות, תושביה הקבועים נוטשים אותה, אותו קן שלו ושללהם, ולא את ההתרסה מצדם, אותה הטחה כלפי מעלה, האחוזה ודבוקה בצורך הנפשי האיום לברות, כדי להציל מן הדליקה מה שעדיין נשתייר להצלה מן הגוף החולה ומן הנפש, החולה יותר מן הגוף. עוד בהתחלת הספר, בפרק רביעי שבו, 'המפתח', זה הנראה כקובע את המוטיב העיקרי בחייו של הגיבור-המספר בשנת שהותו בשבוש, אתה מוצא אותה אימה כפולה שבעקירה הבהולה ובהטחה כלפי מעלה מצד אלה, ה'מניחים את העיר מיד לאחר החג — פירוש יוצאים מן העיר. אלו יוצאים לאמריקה ואלו לשאר ארצות, שאפילו אדם הראשון לא עבר שם — [ואף על פי ש] 'אין אדם בטוח שיניחו לו ליכנס', (עמ' כב—כג). וכיון שהמספר מתחיל מתעצם בטענותיו כנגד הבורחים מן העיר ואומר לבסוף: 'מקום שאבותיכם התפללו בו אתם תניחו אותו' — מתפרץ אלימלך קיסר בשמו הוא ובשם של השאר ומטיח דברים כלפי מעלה וכלפי מטה יחד, שהם מעין

סיכום מזעק לכמה וכמה זעקות בספרותנו בו באותו ענין —
וביום הכיפורים דווקא ובבית־המדרש עצמו דווקא בשעת
ההפסקה בין מוסף למנחה: 'שמא רוצה מר לקבוע ישיבתו
כאן ויתפלל במקום שהתפללו אבותיו. תיירים אלו (וה-
גיבור־המספר בתוכם, כפי שמשמע מתוך הדברים), יוש-
בים בכרכים נאים ומטיילים להם בכל העולם ולנו הם
אומרים שנדור כאן במקומותינו במקום שהתפללו בו אבו-
תינו, כדי שנזכה למות על קידוש השם
ולשתבח בפני אומות העולם לומר להם
כמה נאים ישראל שמקבלים עליהם יסו-
רים ונהרגים עליו. עשו הורג בנו מפני
שדרכו של תקיף לפשוט ידו בחלש,
באים הם ואומרים הקדוש ברוך הוא רוצה
לצרוף את ישראל. לא כך אדון? עוד דבר
אחד מבקשים מעמנו, שנעשה כל ימינו
או יום הכיפורים או תשעה באב או שבת,
להודיעך שאומה זו דבוקה באלוהיה ומת-
אבלת על ירושלים ואילו צרכי שבת לשבת
ולהברות אחר הצום אין מעניינם. שמעת
שיחתם של בריות, הרי הם עומדים ומתפללים מאמש, שמא
אדם יודע במה ישבור צומו?' (שם). כאן, בפתח הדברים,
כשהמספר אך תמול בואו לעיר והוא נעמד בחינת יחיד
גמור מול הרבים ומעין תמיהה תמהונית בלבו על הרבים,
נכון יותר: מעין אי־הבנה בין מה שהוא נושא בלבו ובנפשו
מאז לגבי שבוש לבין מראי־פניה הממשיים, כפי שהיא
מתחילה ל'הסבירם' לו — כובש הוא את צערו למשמע
אזניו, ואם קובל הוא על משמע אזניו, כגון שיחתו של
אלימלך קיסר וחבריו, קובלנתו חרישית היא, ניתנת על
דרך החשאיות הטמירה שבאדם ירא־שמים, שאינו מקטרג
על בניו של הקב"ה, ואפילו מעשיהם אינם מעשים ושיחתם
אינה כשרה כל צרכה, והוא יוצא ידי חובתו בפני עצמו
ובפני קונו בהרהור שבנזיפה קלה: 'אין אדם נתפס על
צערו'. אבל כל מה שהסיפור הולך ומתפתח, הולך המספר

על 'אורח נטה ללון'

ונעשה יותר ויותר שותף ממש ליסוריהם של אנשי־שבוש הסכופים והדוויים וממילא הוא נעשה יותר ויותר שותף להטחה כלפי מעלה וכלפי מטה מפי נפשות שונות שבסי־פורו, נפש נפש לפי מרת־נפשה ולפי דרך סגנונה. ולא זו בלבד, אלא שמיני הפקרות ו'אפיקורסות' שונים שבחיי־העיר ובחיי־אנשיה מתחילים להתקבל על לבו יותר, ואפילו לעולם אינם מתקבלים על דעתו. כלומר: אף הטרגיזם שבחיי הגיבור־המספר הולך ומתעמק בהתפתחות הסיפור, משום שלבו ודעתו חלוקים לגבי מה שנגול לעיניו בפרטים למאות, מתוארים ומסופרים בדם־התמצית: בעוד הדעת, ההכרה, אינה יכולה ללמד זכות על כל מה שנעקר מתוך־תוכה של אותה שבוש־המולדת, הלב מודה במה שנעקר עקירה ללא הנחה ואינו בוכה על כך אלא דומם. כדאי להביא לכך ראייה אחת לפחות — את דבריו של לייבטשי בענין היסורים האנושיים ופעולתם על האדם ואת תגובת המחבר עליהם סמוך לסיום הספר, (עמ' תצו—תצח). למע־שה, אין המחבר נזקק שם לשום תגובה שהיא: על דרך־החשאי שוב הוא מעצב לו לגיבור־המספר אמתלא אמנותית מצויינת להיעדר תגובתו: לאחר דברי־הכיבושין הארוכים של לייבטשי מסתיים הפרק בבקשתו, שיחכה לו ידידו מנוער, עד שיחזור אליו ואל שיחתם, כיון ש'הדודה קוראת' לו ללייבטשי ובתחילת הפרק הבא אנו שומעים את הערת הגיבור־המספר: 'לא המתנתי ללייבטשי עד שיחזור ויבוא, ומשהלך אצל דודתו הלכתי לי', (ע' תצח). אין הגיבור־המספר ממתין להמשך שיחתו של לייבטשי, משום שתשובה אין עוד בפיו ובלבבו על דברים נוקבים מעין אלה שלזה, שכל עצמו 'פילוסוף' הוא בעיניו, 'שפינוזיסט' ממש, שאינו שואף 'אלא להבין' ובשום פנים אינו יכול להבין בדרכי האלוהות, לאחר כל מה שעבר ועובר עליו ועל זולתו בעולם הגשמי הדווי. בודאי בת־קול של הומור עולה מתוך דמותו של לייבטשי, כפי שמעמידה עגנון בכללותה — 'שפינוזיסט', המתגאה בתורת ישראל ואף חורז בחרוזים, ובלשון הגרמנית דווקא, 'פסוק אחר פסוק פרשה אחר

ש. הלקין

פרשה' מן התורה האלוקית. אבל לא זו בלבד שאין עגנון אף מצניע הד כלשהו של סטירה בהקשבתו להטחת-דבריו של לייבטשי, כפי שאינך חש בשום הד סטירי בהקשבתו לשאר הדמויות, המדברות משפטים אל מנהיגה של בירה זו, אלא שהוא מאזין גם ללייבטשי מתוך השתתפות-אלם, כשזה קורא תגר על דרכי האל בעולם, ואף-על-פי שטענור תיו הן לא בשם צרות ישראל בלבד, אלא אף בשם אי-יכלתו של ה'פילוסוף' גם הוא לשמור על שלוות-הנפש, שהוא תובע מעצמו על דרך שפינוזה. 'ועכשיו אדוני היקר' — אומר לייבטשי — 'אני מגיע לסוף דבריו של הפילוסוף הנשגב. הריהו אומר "אלא להבין", והלא כמה שנשתדל להבין לא נבין. ניטול דרך משל את הפסוק ואל זועם בכל יום, וכי אפשר להבין על שום מה הוא זועם כל כך? אם חטאנו לו, כלום צריך הוא לירד עמנו לחיינו ולשלוח בנו כל חיציו, וכי לא מוטב היה שיתנהג עמנו במדת הפילוסופיא, היינו להבין. אל תראה אדוני היקר את דברי כחוצפא כלפי שמים'. השותפות לאי-היכולת 'להבין' בודאי שכאן ביחוד, כמעט בסיומו של הסיפור, היא מובנת בכל עומק-הצער שבה, ואף-על-פי שהיא שתוקה לחלוטין, הואיל וזה זמן רב בדרך התפתחותם של העניינים, המסופרים ב'אורח נטה ללון', פוסק הגיבור-המספר לתבוע את 'ההבנה' מאנשי שבוש: זה זמן רב הוא עצמו אינו אלא אוזן קשבת, מאזינה מתוך שברון-הלב, לכל מיני יסורים, שמטופלות בהן שנים רבות כל כך כל מיני בריות שבשבוש, ויותר משהוא עשוי ל'הגיב', להשיב על הטענות שבפי הבריות הנכאות — עשוי הוא לראות את עצמו נתבע לדין בפני עצמו לגבי אלה, עם שהוא מתחייב שלא בטובתו, כביכול, לראות ולשמוע, להאזין ולהביט ולקלוט ולרשום. נכנס הגיבור-המספר לש-בוש, כדי לחדש אהבת-ילדותו לה ועל מנת ללמד אהבה חדשה לה ולקדשיה — ובמהלך הסיפור הוא נמצא למד, שלא נשתיירו לו לא היא ולא קדשיה לחבבם ולשמרם לעצמו

ולזולתו. לכל היותר, יכול לבו של 'אותו אדם' לדוות מעתה יותר משדווה לפני כניסת הגיבור לעירו ובתחילת כניסתו. לכל היותר, יכול הוא מעתה להתכנס יותר ויותר לתוך אותו דווי פנימי שלו ללא אומר ודברים: בהדי כבשי דרח-מנא — שוב אינה תשובה לא לשבוש ולא לעצמו.

עם כל המסתורין, הלופפים את הספר הזה מתחילתו ועד סופו, יש איפוא לשוב ולזכור ולהזכיר ולהזכר, שמסתורין הללו — לא זו בלבד שהם חווייתו האישית של הגיבור-המספר עצמו ולא של בני-המקום, המקיפים אותו, (חוץ-מאותן נפשות מועטות בהופעותיהן הנדירות, שדוגמתן כבר נזכרו אחדות לעיל), אלא שאף לגבי הגיבור-המספר עצמו הולך יסוד-המסתורין ומתפוגג לאט לאט ביסוד המציאותי, החודר לסיפורו יותר כל מה שמתעמקת הסתכלותו יותר בחיי זולתו. כללות ההרגשה האישית, המקודשת בסוד וברמז שבה, נעשית תחושת-בלהה, תחושת-אימים מציאותית, הרודפת אחרי הגיבור בפסיעה שנעשית גסה יותר ויותר — כל מה שהרגש המסתורי-ההתפעלותי, שעליו מש-תדל הגיבור לנצור מכל משמר, מנחיל מקומו יותר, בסופו של דבר, לא ליסוד החלום-ההזייה בלבד, אלא אף ליסוד ההכרה המודעת במין חולשת-הגוף, המעמידה ממילא את ההזייה המסוייטת, זו ש'בחלום ובהקיץ', שהמחבר מודה בה בפרקים האחרונים של הספר. מכל מקום, אם מסתורין יש כאן, הרי אין אלה מסתורין גואלים את הנפש, מעלים אותה במדרגות ההתפעלות עד לידי שכחת היש או עד לביטולו. להיפך: האמן עצמו מתאר תיאור נפלא אותו תהליך, שעל פיו חודר היש ומחלחל לתוך תוכם של המס-תורין, המקודשים בעיניו, עד כדי להסיח דעתו אף הוא מהם, הואיל ובאותו תהליך אמנותי-נפשי חש הגיבור-המספר עצמו, כיצד נעשים מסתורין אישיים אלה שלו מרכבה ליש המציאותי הכללי, הפצוע פצועי-מוות ומרפא אין. עם כל הטעמתו של 'מוטיב' המפתח והמפתחות ב'אורח נטה ללון', קשה מאד להבין, איך יכול מי להעלים עיניו מן העובדה הפשוטה, שלא המפתח הראשון ולא המפתח השני הם העיקר

בכניסת הגיבור אל בית־המדרש: העיקר הוא, שבית־המדרש נשאר ריק, למעשה, שומם כשהיה, אף כשעולה ביד הגיבור־המספר להשיג את המפתח השני ולפתוח את דלתותיו הנעור־לות. חוזר אתה וקורא את הפרקים, המוקדשים לפתיחת דלתותיו של בית־הכנסת, ואת הקטעים הרבים, המספרים באותו עניין בפרקים אחרים שבספר, ואתה מגלה לתמהונך, שאף בימות־החורף אין הבית 'מתמלא' מתפללים רבים לכאורה ולומדים קצת לכאורה אלא משום צינת־החורף בלבד—והגיבור־המספר יודע זאת. כן, אף בעיצומה של הצלחת הגיבור ל'החיות' את בית־הכנסת, אינו מצליח כי אם מדי פעם לשכוח, שבאי־הבית—יותר משהם נכנסים לכאן מאהבת־תורה ומיראת־שמים, הם נכנסים מאהבת התנור המוסק, שאינו בביתם ובחנותם, ומיראת הכפור שבבית ובחנות. הגיבור־המספר יודע ומכיר תדיר כמעט, שיחידי הוא, יחיד וגלמוד ממש, ברצונו להחזיר את סדר־העבודה על תיקונו, ואף בשעות שנדמה לו גם לקורא, כי הנה קם והיה הנס—בית־הכנסת שב לתחייה. זאת ועוד: הגיבור־המספר עצמו—עם כל כיסופיו להסתגר בתוך כתליו של בית־המדרש ולהתייחד עם הספרים הישנים המור־עטים, שנשארו בו—למעשה, אף הוא אינו יושב בו הרבה ולומד תורה: למעשה, מהלך הוא רוב ימיו ושעותיו על פני העיר, מסתכל וחוזר ומסתכל בשוק, ברחובות, בבתים ובבית־החיים, מסתכל וחוזר ומסתכל בבני־אדם שמסביבו ומקשיב לשיחותיהם ולסיפוריהם קשב מצמיא—מכוון, כביכול, להצמיאו להקשבה מתחדשת תדיר. כמה סיפורים קצרים, כמה נובלות ורומנים יכול היה עגנון עצמו לכתוב על־פי מה שהוא שומע בלי הרף מפי הבריות בספרו זה! וכל כך למה?—יותר משהוא נתפס להתלהבותו שלו לגבי חידוש פניו של עברו שלו בכל זהרו, השמור בזכרון, נתפס הוא להווה העכור, האופף את הנפשות זולתו בסיפורו כמין תהום, האוטרת פיה גם עליו לאט לאט. יותר משהוא מתחזק באמונתו בחלום כל חייו, באמונת אומן זו בקיומו של העבר, המושך אותו לשבוש מרחוק, הולכת ומתחזקת בו ההרגשה,

שהעבר איננו, כולו עובר ובטל לעיניו ממש, ואף-על-פי שלא היה כלום יפה מאותו עבר ועדיין אין כלום יפה ממנו — וארץ-ישראל החדשה בכלל, זו שבראשית סיפורו אינו מתעצם בטענותיו כלפי המקטרגים עליה ולאחר כך הוא עצמו מתחיל מנסה ליאחז בה ביתר עוז, משום שהיא הב-טחת-מה, לפחות, אפשרית לעתיד, ואילו שבוש כאילו שקעה תחתיה ובית-הקברות בלבד מעיד על גדולתה וקדושתה אי-שם במרחקי העבר.

אם בתחילת הספר עדיין נראה אותו עבר רחוק וגדול בחזקת המשך אפשרי בעיני הגיבור-המספר עצמו בודאי, הרי זה הולך ומתרחק, הולך ונמוג בהתפתחות הסיפור גם בעיניו הוא כמין חלום מתוק, שאפשר היה ואפשר לא היה מעולם. מכאן אותו טעם מיוחד ב'אורח נטה ללון' שבחשבון-הנפש האישי, המזדהה עם חשבון חייה של האומה בדורות האחרונים. בכמה וכמה פרקים שבספר מופיע הגיבור-המספר כמתוודה דומם ואומר: חורבן זה, שאני עד-ראייה לו כיום — לא עכשיו התחיל, אלא לפני שנים הרבה התחיל, ביל-דוטי ובנעורי התחיל, ואם ידעתי זאת לפני צאתי מכאן, הרי שכחתי לתיאבון מה שידעתי אז, לפני הרבה שנים. התנוונותה הרוחנית של היהדות המסורתית בפרט, ראשית התנוונותה על כל פנים, בעוד הגיבור-המספר ילד ונער, אינה פוסקת מלהעסיק את לבו ודעתו, כל מה שהסיפור הולך ומתפתח: גם את עברה של ההתנוונות הזאת הוא חוזר וחי בפגישותיו הממשיות והזכרונות-הדמיוניות עם נושאי-דברה, כגון שטיצלר האנרכיסטן לשעבר וקנאבנהוט הסוציאליסטן, האנושי כל כך, ועם ד"ר מילך הטבעוני או לייבטשי בודנהויזר, שישותם ההומניסטית מבליעה את יהדותם בהשכלתם האירופית-הכללית, ואפילו עם חברי-גורדוניה הציונים. כל אלה ודומיהם מעמיקים את ההכרה בלב הגיבור-המספר, שהאפיקורסות וחילול הקדשים היה-דוטיים לא היום נולדו: לא באבטשי ודוליק וקרוליק הצעירים הם באי-כוחם הראשונים. אמנם המכה טרייה היא, כיון שהגיבור-המספר מנסה מתחילה להעלות על לבו ועל

לב הקורא, כי אך זה עתה התחילה מורסה זו פורחת בגוף היהדות. אבל לא עובר זמן רב והאמת נחשפת בכל העירום המוקשה שבה: שרשיה של ההתנוונות נעוצים בעבר רחוק למדי, שאי־אפשר עוד להתכחש גם לו על כל המר שבו. ממילא מתרחבת היריעה בספר זה כדי איפופיה של 'צרת היהדות' בהווה ובעבר יחד בחייו של הגיבור־המספר, עד כדי להעמיד יצירה קלסית בספרותנו גם מבחינה זו. ממילא מתעמק חשבון־הנפש האישי־האבטוביוגרפי כולו של הגיבור־המספר עד כדי תחושת מחנק שבבכייה עצורה וממור־שכת בגלגולי־הדיה הרבים במיבנה הסיפור. ההווה אין לו תקנה לחלוטין, משום שמקופלות בו שנות־עבר רבות. והעתיד? — אפשר, אפשר מתרמוז הוא לא כאן, אלא בארץ־ישראל. אבל זו פרשה שלימה היא בפני עצמה ב'אורח נטה ללון' ודי אם ייאמר בעניין זה, שאף ארץ־ישראל אינה בעיני המספר אלא מין נטיעה צעירה, שכדאי להתפלל עליה, שתעלה יפה. העיקר הוא, שבספר זה עומד עגנון לראשונה על פרשת־הדרכים: אומה זו מה תהא עליה? לעומת יצירתו הקודמת זועקת משמעות אחת מתוך 'אורח נטה ללון': מכאן ואילך אי־אפשר להחזיק עוד במעוזה של האומה כנושאת מאליה בתוכה את 'המוחלט הנצחי', כל זמן שאינה בארץ־ישראל — ואפילו בארץ־ישראל, עם כל השבחים שאתה יכול למנות בה שם, הריהי בבחינת תינוקת חסרת־פרצוף, על כל החן והחינות שבו, מול פני־זקנה, שכל קמט וחריון שבהם אומרים אופי מגובש. אם בספר זה כתב עגנון לראשונה בממדים רחבים, מזעזעים בהיקפם ובעמקם, את תולדות חורבנו של העם בדורות האחרונים, הרי שכתב בו לראשונה גם את האבטוביוגרפיה הרוחנית שלו, המעמיקה ביותר, המזעזעת ביותר מבחינת 'השירה והאמת' שבה.

ג

אומר אתה: אבטוביוגרפיה, ולבך נוקפך על אף האמת הגמורה והגלויה שבקביעה זו. שהרי גם לפי הדברים.

שנאמרו עד כאן, ברור שהנמסר בסיפור זה על הזולת מרובה בכמותו מן הנמסר על הוויותיו וחוויותיו של הגיבור-המספר עצמו, ולא כל שכן שהמסופר כאן שקול בכוח החדירה לחיי-הזולת כנגד המסופר מפי הגיבור על עצמו — אלו זכרונותיו שלו, הרהוריו שלו, חלומותיו וחזיונותיו-הזיונותיו שלו, שאתה קורא אותם כפרקים וכקטעים יומניים כמעט, פרי עטו של משורר, שכוח שירתו עומד לו אף כשהוא כותב ביומנו. אבל סתירה זו כל כולה אינה אלא מראית-העין בלבד. נותן אתה דעתך על פירושם המציאותי של ממדי-הזמן שבספר ואתה רואה בחוש, שאותו נותן-טעם מיוחד במינו, ה'אבטוביוגרפי', מתגלם במעשה-האמנות עצום זה אף כשהמדובר הוא לא בחיי-הגיבור עצמם, החי-צוניים והפנימיים, הזכרוניים והמדומים והמתדמים: גם חיהן של שאר נפשות רבות שבספר, אף הן על מעשיהן החיצוניים והפנימיים, הממשיים והמדומים והמתדמים, ני-תנים כאן רובם ככולם על-פי משמע-אזניו של הגיבור-המספר ועל-פי מראה-עיניו. אין כמעט פרק בספר זה, שבו תופיע נפש מן הנפשות הרבות, הפועלות בו, ללא שיופיע על ידה גם הגיבור-המספר כשומע ורואה, כמביט ומקשיב. אותו מחבר, שעד ל'אורח נטה ללון' כתב כל כך הרבה סיפורים ארוכים וקצרים כמספר יודע-הכל, יודע את המאורעות ואת הקשרים ביניהם לבין חיהם של אלה, שבהם הם מתרחשים, ללא שיופיע כעד-ראייה וכעד-שמיעה להם בעבר ובהווה, לעולם כמעט מעמיד עצמו כאן, בספר זה דווקא, כעד-ראייה וכעד-שמיעה לכל המתרחש בחיי-חוץ ובחיי-פנים של המקיפים אותו, הן לגבי העבר וההווה הן לגבי המתרמו לעתיד. ממילא שלושת ממדי-הזמן, המורגשים יפה כל כך בפעולתם ההדדית, כיון שהם נוטים להיות כרוכים זה בזה, עד כדי להעלות על הדעת גם משהו מתכונת הכתיבה שבזרם-התודעה — ניטל מהם גם הם הרבה מטעמים הא-ריאלי, כל עוד טעמם הריאלי מר עד לאימה. אותו עבר גדול ובטוח וקוסם שבזכרון, אותו

הווה רעוע רופס ומפחיד ואותו עתיד כהוי ותהוי ותוהה על עצמו — בודאי שלשתם ירדו כרוכים לספר זה ואינם פוסקים לרחוש בו, כשהם אחוזים ודבוקים זה בזה, ארוגים ושזורים זה בזה. אלא ששיתופם ההדדי של ממדי-הזמן כאן מש- מעותם וטעמם לעולם כמעט מציאותיים הם, ולא על-מצי- אותיים, כיון ששיתופם יונק גם הוא מן המציאות העכורה, שהמספר אינו יכול להתכחש לה בהכרתו האישית ובתודעתו היוצרת. אותה שנה תמימה כמעט, שעושה הגיבור-המספר בשבוש, מתפרטת לימים ולילות רצופים ולשעות של יום ולילה, שבהם הוא מחזר על פתחי רחובות, בתים וחנויות שב- עיר ומוצא עצמו תמיד מחזר על פתחי לבבות ונשמות, כשהוא מגלה באלה מה שהוא מגלה גילוי מוחשי שבהכרה ובהבנה ובהשתתפות. הרי שגילויים מוחשיים הללו, השופעים אל לב הגיבור-המספר מבחוץ כממשויות מבעיתות שבאותו חוץ מציאותי, הם המעמידים את התחושה בשלושת ממדי-הזמן, הרוחשת בספר, אלא שתחושה זו ריאלית היא מאד, כיון שאף היא נובעת מתוך מחשופם ועירומם המאויימים שבעבר, בהווה ובעתיד, הפועלים ביצירה זו במין זימון שיתופי, שפולו מוכר, פולו מודע בממשיותו הנגלית. לכל היותר, מסתלק יסוד זה של המוכר-המודע שבאותו זימון מוחש- מציאותי, כשהגיבור-המספר מגיע מדי פעם לידי חלום- טירופים או לידי חזיון-הזיון מעורבב ומשוחרר בכוח הדמיון שבו, בקטעים כגון אלה, שבהם בא המחבר ומעיד על עצמו, שכוח-הדמיון שבו נשתחרר משלטונו של הידע: 'קודם שישנתי ידעתי שלילה זה לא יעבור עלי בלא חלומות. ומה שחשבתי נתקיים במילואו. אני עצמי נתתי פתחון פה לבעל החלומות, שיבוא אלי ויתגרה בי', (עמ נב); או 'דומם ישבתי לי במלון ואכלתי את פתי וחשבתי עלי ועליך ועל פריידא ועל אלימלך. והדמ- יון הנטוע בלבו של אדם דימה לפני את אלימלך. לא יצאה שעה קלה עד שבא ועמד', (עמ שנ"א). מכל מקום לא יסוד הדמיון, המ- שוחרר מן הידע עד כדי א-ריאליות, הוא הנוסך אור

מכושף על פני הסיפור כולו. להיפך: אור־קסמים אגדיי זה, הנסוך על פני 'אורח נטה ללון', מוצאו הוא הצד האישי־הפרסונלי לחלוטין שבאותו מאבק ריאלי מאד בנפש הגי־בור־המספר המבוגר, שחזר אל עירו על מנת להחזיר לו את ילדותו, וכוונתו זו לשוב ולצוד אותה ילדות ארוגת־קסמים לעולם נתקלת ביש הקישת, המכחיש את הילדות כולה. ראשית האזנתו של הגיבור־המספר ליש שמסביבו היא מעין זו של ילד, שאינו מאמין, שהיש המדומה שלו חדל מהיות, אבל כל מה שאותה האזנה הולכת ומתרחבת, הולכת ומתעמקת — נכנס יותר ויותר המבוגר וחושף מתוך אותה אותה האזנה, שלא זו בלבד שהיש היקר־המדומה הזקין והוא עובר ובטל מן העולם, אלא שאף הילד שבו הזקין לפתע והוא חייב לקחת את ברכת הפרידה (או את קללתה) מילדותו.

לפיכך מרובות כל כך הסטיות לצדדין בספר זה. בודאי אין לך דבר קל מהעמדת שלימותו של מיבנה הסיפור על פי מוטיב בית־המדרש, אלא שהמחבר עצמו יודע, שמיבנה סיפורו אינו יכול להיות שלם, שסטיותיו לצדדין כפויות עליו מבפנים כל כך, שהוא חוזר ונזכר בהן מדי פעם ומודה בהכרחיותן הפנימית־היוצרת, כגון בשעה שהוא אומר: 'אלף פעמים אמרנו נחזור לענייננו ולא חזרנו. בתוך כך הסחנו דעתנו מעצמנו ואין אנו יודעים מה ענייננו ומה אין ענייננו. פתחנו באורח ובמפתח בית־המדרש והנחנו את האורח ואת בית־מדרשו וטפלנו באחרים. נצפה ליום מחר שילך שיצלינג לדרכו ואנו נכנס ונלמד דף גמרא, ואם יסייענו השם נלמד עם תוספות, (עמ' ת). הגיבור־המספר הוא עצמו רואה עצמו אנוס לטפל 'באחרים, ואף־על־פי שעניינו היחידי, לכאורה, הוא בית־המדרש ותלמוד־תורה. יודע הוא גם יודע, ש'עניינו' שלו על כרחו, שיהיה נדחה ליום מחר, שלעולם אינו בא בספר אלא פעם אחת בלבד ובאחד הפרקים המאוחרים — שנים ושבעים: 'דברים שביני לבין עצמי, שעה שאנו מוצאים אותו לומד בבית־המדרש יום תמים

מתוך 'שמחה גדולה'. כלומר: לא זו בלבד שעניינו האישי, כביכול, של הגיבור-המספר, זו חזרתו אל בית-המדרש שבשבוש, מתבטל בדרך-הטבע האמנותי באותו הכרח אמנותי לטפל ב'אחרים' — אלו הנפשות הרבות, החיות והמתות, המאכלסות את הסיפור, משום שהטיפול בהן כפוי עליו מתוכו ובו כאמן-יוצר, אלא שנפשות הללו כולן אהובות כל כך עליו, כולן מעוררות כל כך את רחמיו, עד שהתבוננויותיו בהן כופות עליו את ההתבוננויות בנפשו שלו לפי אותו מפגש שבין ההווה והעבר שלהן ושלו. אף שלו כולו. אם רוח-האגדיות שפוכה על פני הספר הזה כולו, עם שהוא ריאלי כל כך, אין בעובדה זו שום ניגוד מהותי כלל: הנפשות, הפרעלות בו, בין שהן חיות בין שהן מתות או נראות כמרחפות במין עולם שבין חיים ומוות — הא-ריאלי שבהן חי וער כריאלי שבהן, משום שלאורן בודק המספר את הריאלי שבטיב-מהותו המבוגר, ה'מבין' מול הא-ריאלי שב'ילד' שבו, המבין-ואינר-מבין. ומכאן גם הלי-ריות המרובה שב'אורח נטה ללון', הנקרא רובו ככולו כמין פואימה לירית, שאינה חסירה אלא ניקוד בלבד. אם בדרך כלל יש לטעון הרבה כנגד כל הרואים בעגנון 'אפיקן' בדרך יצירתו — אין הדעת הולמת סברה זו לגבי ספר זה בפרט. לגבי 'אורח נטה ללון' אין ספק כלשהו, שהנימה הלירית-האלגית מתגברת על היסוד הסיפורי שבו, שזו לופפת את זה, עד כדי למוגגו ולהבליעו בתוכה. היכן תמצא בסיפורי עגנון עוד יצירה אחת כגון 'אורח נטה ללון', שבה הכל מסתנן דרך פריזמה אישית כל כך, שהיוצר עצמו מתגווון בה גוונים לאין סוף על פי הגוונים ובנות-הגוון של נפשות-סיפורו הרבות, כיון שהללו כולן משתקפות בנפשו שלו? ובמלים פשוטות יותר: אין לך ספר ביצירת עגנון כ'אורח נטה ללון', שבו הוא אוהב כל כך את נפשותיו, משום שהן נפש-נפשו. כוחו של עגנון לאהוב את גיבוריו — עניין רחב הוא לענות בו. אבל לא יהיה בכך משום חטא כלפי האמת, אם ייאמר כאן בקיצור משהו בחינת אחת שהיא שתיים: בדרך כלל נטושה מלחמה גדולה בין היצר-הטוב והיצר-הרע

שבאמן זה ביחס אל גיבוריו, אלא שבדרך כלל מכריע בו היצר־הטוב את בעל־דברו ביחסו אל אותם גיבורים ביצירתו, שהם תפארת העבר היהודי־היהדותי בעיניו או שהם פצלות־פצלות של נפש האמן עצמו רבת־הפרצופים. לפיכך אתה מוצא בכללות יצירתו את יסוד־האגדה המרנין, היונק ממידת החסד, פועל כל כך בגילופים, שבהם הוא מגלף את ההווי היהודי־היהדותי המסורתי; ואילו כל מה שהווי זה הולך ומתקרב ביצירתו אל חליפותיו ותמורותיו בנות־ימינו — מתחיל מפכפך לתוכה היסוד הסטירי־הפקפקני, ואפילו הוא מעוטף עיטופים של ספק־ביטול ספק־סלחנות. יוצא מכלל זה, אם כלל הוא, 'אורח נטה ללון': כאן אוהב עגנון את האדם, יציר הסתכלותו ודמיונו, אהבה רבה, אוהב אותו בשני יצריו. אלא שאותה אהבה עצמה אומרת שוב כתיבה לירית־אלגית, שתוכה מעין וידוי אישי־אבטוביוגרפי מצד הגיבור־המספר, הרואה את עצם אישיותו עומדת ונת־בעת לדין־וחשבון בפני עצמה, כל מה שהוא מתחיל להכיר בדינם־בחשבונם של ה'אחרים', שהוא מטפל בהם. דומה: כל מה שהגיבור־המספר נכנס יותר לפני ולפנים בקורר־תיהם של ה'אחרים', יסוד־הילדות הרך והמתעדן, 'המתפנק' כמעט, שבפתיחת הספר, מניח את מקומו ליסוד־הבינה, המתחילה 'מפנקת' את ה'אחרים', ואפילו קלי־עולם שבתוכם כגון באבטשי ודוליק ודומיהם, שאין דעתו נוחה מהם כל עיקר מתחילה, ואף־על־פי שגם מתחילה אינו בא בטרוניא עמהם ויוצא ידי חובתו בפני עצמו לגביהם באנחה, שהוא נאנח על קלותם.

בודאי יש נפשות גם ב'אורח נטה ללון', שקשה לו למספר לחבבן בתחילת הטיפור ואף בהמשכו, כגון: אליעזר קיסר ודניאל ב"ח ורב העיר ובנו, העסקן האגודאי. אבל מי שישווה, לדוגמה, את היחסים שבין המספר לבין דניאל ב"ח, כפי שהם מתפתחים בספר, או את היחסים בינו לבין אלימלך קיסר, כשזה עדיין בעיר, להמיית־נפשו לגיבורו זה, כשמתחילות להגיע 'איגרות' ממנו על קוצר־ידו למצוא לו בית־אחיזה כלשהו במקומות נדודיו, יראה ויכיר, שאף

לגבי אלה מתגברת מידת־החסד על מידת־הדין בזיקות המחבר אליהם, כל מה שהוא רואה יותר בעניים־בענייו. דוגמה חותכת לכך אפשר למצוא שוב על־פי השוואת השיחה הראשונה בין רבי־העיר לבין הגיבור־המספר לשיחה האחר־רונה ביניהם, קודם ליציאת המספר מן העיר. ועל אחת כמה וכמה שאהבת עגנון לנפשותיו — אינך צריך כלל לחפשה ולבדוק את דרך התפתחותה, כשאתה חושב על דמויות רבות ושונות, שזיקות־החיבה בין יוצרן לביניהן נקבע מלכתחילה, כגון: חנוך ורבי חיים ורחל וצבי וירוחם חפשי ופריידא ואשתו של שוסטר ושיצלינג ומילך ורפאל, הילד החולה. גם את אלה אפשר למיין, כדי היירארכיה מסויימת, שפירושה: פיתוחן של אלו דמויות, עד כדי שכל אחת מהן תהא נראית כהולכת ומתרחבת, כהולכת ומתעמקת ומעמידה סיפור שלם בפני עצמו, כפי שאתה מוצא שוב לגבי חנוך ורבי חיים וצבי וירוחם חפשי ודומיהם, מול פיתוח פחות, מועט בכמותו, של דמויות אחרות, כגון פריי־דא ודניאל ואראלה ב"ח ור' שלמה ושיצלינג ומילך. אלא שאף בתוך היירארכיה זו אין האהבה שבלבו של עגנון מפלה הרבה בין גיבור לגיבור: כל מה שהם מתפתחים והולכים בדרך התפתחותו של הסיפור, כולם נעשים חביבים עליו, כמות שהם, בה באותה מידה; בחיי כולם הוא משתף עצמו מתוך חיבה יתירה לענייניהם הגדולים והקטנים; כולם — אין המחבר נוטה לדון אותם דיני־נפשות, ואפילו בצנעה, שיש לחשוש בה משום כלאיים של פקפקנות וסל־חנות מגבוה. היסוד האבטוביוגרפי־האלגי מעמיד את הדמויות שבספר במין אור של חן ותחנונים לא־מצויים — כל כך, שעם ההבדלים הרבים והעמוקים שבין כל אחת מהן לזולתה וביניהן לבין הגיבור־המספר לא כל שכן, הקורא שותה בצמא כל פרט ופרט, המסופר עליהן, כפי שהוא שותה בצמא כל פרט ופרט בדרך השתלשלותו של 'עניינו' ו'ענייניו' של המספר עצמו. כמו בכל דבר־שיר ארוך ומושך לם אתה יכול לפנות גם בספר זה אל אחד מן הפרקים שבו ולשוב וליהנות ממנו תדיר הנאה מתחדשת: גיבורי הפור

אימה הזאת ויוצרם חד הם — עם שהם מעמידים אותו בעצם חייהם על כל היש, היקר לו, המתגלה כמדומה גם על חשבון העבר, עברו של היוצר ועברם שלהם, הוא מעמיד אותם על היותו בהווה אחד מהם, בסופו של דבר, שכן כמוהו כמוהם בשאלה: לאן בעתיד, מכאן ואילך? אם הוא תמוה בעיניהם מתחילת הספר ועד סופו על שעקר מארץ־ישראל ובא לקבוע את מקומו בבית־המדרש שבשבוש, הרי הוא עדיין תוהה על עצמו ביציאתו משבוש על עתידותיו של אותו מקום, שהוא חוזר אליו. אל ארץ־ישראל המתחדשת, כפי שהם תוהים על עצמם בכל הנוגע לעתידותיהם בכל מקום שהוא. תמיהה־תהייה זו על העתיד, המשותפת ליוצר ולגיבוריו, היא היא הליריות האלגית שבספר, זו תחושת הבכי העצור שבו.

מוסיפה על הליריות שבסיפור שאלת ארץ־ישראל המתחדשת, כשהיא לעצמה, כפי ש'שאלה' זו פוקדת את הגיבור־המספר פקידה שביחיד, בינו לבין נפשו, ופקידה שבציבור: בשיחות בינו לבין אנשי־שבוש. אם מנצחת ארץ־ישראל זו המתחדשת בסופו של הסיפור — הרי זה נצחון מוזר מאד, שהמפוקפק שבו מרובה מן הודאי שבו, ואינו אלא מטעים אותו יסוד פיוטי שבו על הקטבים הרבים שבזה, המתנועעים בין הריאלי לבין האַריאלי. מבחינת מיבנהו הגלוי של הספר מותר להעמיד שתי עובדות לגבי מוטיב זה שבו, ארץ־ישראל 'החלוציית', המתחדשת על פי 'דת־העבודה'. מתחילה אין יחסו של הגיבור־המספר אל הארץ שונה הרבה מיחסם של יושבי שבוש אליה: כדרך שהללו סבורים, שאין לישראל יותר נחת בארץ משהם יודעים נחת בחוצה־לארץ, בגולה, כך המחבר אף הוא אינו בטוח בלבו פנימה, שיש שם שלוות־הנפש יותר משיש בשבוש, ואף־על־פי שכל אימת שמתעוררים קיטרוגים על הארץ, המחבר מלמד עליה זכות — פעם בשפה רפה, כשהמדובר הוא בחיים הגשמיים שב'חלוציות', שסכנתם מרובה, ופעם ביתר עוז, כשהמדובר הוא בהיעדר הרוחניות הדתית בחייהם של 'החלוצים'; אבל כל מה שהגיבור־המספר משתקע יותר בעצב ובעצבון של

שבוש, מתחילה ארץ־ישראל פועלת פעולה חיה וערה יותר גם בנפשו שלו גם ביחסיו אל זולתו. מכאן הראייה הנלבבת הנלבבת מתחילתה, אלא שהיא הולכת ונעשית מעוצמת יותר ויותר, בחלוצים שב'הכשרה', באותה חווה, שהגיבור מתארח בה פעמיים, מול ראייתו הלגלגנית בחברי גורדוניה, העוסקים ב'ציונות'. מכאן היחס המיוחד אל ר' שלמה הזקן, העולה לארץ, שבה נהרג בנו ב'מאורעות' ברמת־רחל, והמספר מוצא אותו בסוף הספר חבר באותה קבוצה — עובד בגן, ואף־על־פי שהגיע לידי כך, משום שאי־אפשר להבין הלכות, התלויות בארץ, ללא שיכיר הלומד דברים תלויים בריאליזם שבאדמת־הקודש. מכאן גם יחסו החם של הגיבור־המספר — יחס הולך ומתחמם יותר ויותר במהלך הסיפור — כלפי ירוחם חפשי, העוזב את הארץ, לאחר שלמד בה מצווה גדולה אחת בלבד, זו חובתו של אדם מישראל לעבוד עבודה שביגיע־כפיים כמצווה לשמה, לשם משהו רליגיוזי ממש, המתחולל ברוחו של כל מי שמקיים מצווה זו. ועל אחת כמה וכמה שוב, שיחסו הגלוי של הגיבור־המספר אל 'הנגלה' שבחיי הארץ המתחדשת נעשה תקיף יותר, כשקמים עוררין על 'נגלה' זה שבה מסוגם של רב העיר ובנו, שאינם נוחים לו למחבר, כשהם לעצמם — האב, משום יוהרה שבו, זו התיהרותו בלמדנות מפוקפקת בעיני הגיבור־המספר גם לשעבר, והבן משום עסקנותו בפולי־טיקה, שבודאי לא היה המחבר מחמדה ומחבבה, אפילו לא הייתה זו עסקנות בפוליטיקה של אגודת־ישראל.

עד כאן צד הנגלה בלבו של המחבר בעניין ארץ־ישראל החדשה בספר, אלא שבודאי עמוק ממנו צד הנסתר בלבו בו באותו עניין, שכל עצמו הרהורים וחזיונות אישיים לא־מוכרים כל צרכם ולא־מכוונים כלל ואף־על־פי־כן אינם פוסקים מלעלות מבפנים, על דעת עצמם, כל אימת שהמספר נפגש בהם באקראי, כביכול. החזון הארץ־ישראלי החדש לעולם כמעט אינו מתלבש בלב הגיבור־המספר בצורות של געגועים על המציאות הארצית שבה, והמציאות הארצית המחודשת בפרט. חזון זה, כעניין אישי לחלוטין, לעתים

רחוקות מאד נעשה כאן ערך בטוח, ריאלי: להיפך, על-פי רוב משתקע הגיבור-המספר בהרהוריו בארץ, ללא שידע כלל, מה ערך יש להרהוריו אלה, ואף-על-פי שהם יקרים מאד. ממילא, נעשה היסוד הארץ-ישראלי אף הוא משהו א-ריאלי ומתמזג בדרך הטבע באותה א-ריאליות מרובה, שהגיבור-המספר חי כאן בכל מה שעובר עליו בשבוש בזיקותיו אליה, אל העיר הנכספת, עצמה. למשל, עוד בזמן שנדמה לו למספר, שמעשה-נסים נעשה כאן, 'משרבו נוטלי גחלים' מבית-המדרש, שתנורו מוסק עדיין בידי חנוך, המביא 'עצים בכל יום', אתה מוצא אותו אומר לעצמו מעניין לעניין באותו עניין שני דברים, הנראים כסותרים זה את זה. מצד אחד, אתה שומע אותו מהרהר ואומר: 'עסוק אני לחמם להם לאנשי שבוש'; ומן הצד השני, בהמשכם של אותם הרהורים עצמם: '— — — דברים שב-סמל יש כאן. שאדם מארץ-ישראל ירד לחמם להם לבני הגולה', (עמ' קנג). יש לקרוא את הקטע כולו, כדי להרגיש, כמה 'משונה' הגיבור-המספר בעיניו שלו, כשהוא מתחיל 'לדרוש סמוכין', סמוכין בנפשו שלו בין הרצון 'לחמם להם לאנשי שבוש' כאן במקומם, כדי שיתקיים מקומם וייחם להם במקומם, המתקיים עדיין, לבין ההרגשה התהוייה, שכאן לא ייחם להם לישראל, כל זמן שאין בתוכם אחד, שטעם מחומה של ארץ-ישראל וחום רחוק זה, שהוא נושא בנפשו, הוא בלבד עשוי 'לחמם להם'. 'סמוכין' הללו שבנפש המספר לעולם נשארים תהויים וטמירים בחוסר ההכרה בניגוד שבהם ובהיעדר כל רצון להגיע לידי יישוב הניגוד שבהם. לא זו בלבד שאין הגיבור-המספר מעורר את הלב-בות לעלייה לארץ, כדי שלא יהיה צורך עוד באחד שכמותו, שירד מהתם להכא 'לחמם להם לבני הגולה', אלא שילכו הם לשם והם נמצאים מתחממים מאליהם — הוא עצמו אינו יודע, מה טעמו של חום צעיר זה לעומת חומה הזקן של שבוש, ואף על פי שזה איננו עוד מכל וכל. דמדומים הללו שבחום צעיר עולה מתמזגים איפוא בדרך הטבע בדמדומים של אור זקן שכבה — וארג-המסכת הלירי-המכושף שבספר

נשאר בתוך האווירה המציאותית-החזיונית אף מבחינת היסוד הארץ-הישראלי שבו, שאותו ביחוד אין הגיבור-המספר מנסה להבהירו לעצמו ולזולתו. אי-הרצון מצד הגיבור-המספר להבהיר עניין זה לעצמו, לפחות, רווח כל כך בהתפתחות הספר, עד שבפרקים המאוחרים מגיע הגיבור לידי הודאה בפני עצמו ובפני זולתו, שהוא עצמו אינו יודע, מה טעם 'ירד', יצא את הארץ. אופיינית לכך היא השיחה בינו לבין צפורה הקטנה, בתו של רבי חיים. זו שואלת אותו: 'היאך שם בארץ ישראל? אמרתי לה מה את שואלת, טוב שם בארץ ישראל. אמרה אם כן מפני מה יושב לו האדון כאן, הרי כאן לא טוב. אמרתי לה תינוקת קטנה את צפורה, סבורה את שכל אדם רוצה רק בטוב. אמרה צפורה אם יודע אדם מה טוב למה לא ירצה בטוב? אמרתי לה עכשיו את מדברת כגדולה', (עמ' ת"צ).

דומה: אף קטע זה בלבד מכניס אותך כמה וכמה כניסות לרוח הפיוטיות האלגית שבספר על פי מיזוג הריאלי והא-ריאלי שבו. יודע הגיבור-המספר, כי 'טוב שם בארץ ישראל' ולפיכך אינו טוען כלום כנגד הקטנה, האומרת: 'הרי כאן לא טוב'. אלא שידיעתו זו, הכרתו בצדקת דבריה על שני הצדדים שבמציאותיותם, אינה מסבירה כלום לו עצמו — גם מפני ש'אותו אדם' נוטה להרגיש, שלא 'כל אדם רוצה רק בטוב' גם מפני שרק מי שמדבר כגדול או כגדולה סבור, שקושייתו קושייה היא, כשהוא שואל, 'אם יודע אדם מה טוב למה לא ירצה בטוב'. 'אותו אדם', הגיבור-המספר עצמו לעתים רחוקות יודע בדרך סיפורו, אם 'גדול' הוא, אחד שהגיע לשנות הבינה, או 'קטן', ילד שקשה לו לוותר על ילדותו, אף כשהוא רואה אותה כולה חרבה ומוחרבת. לא לחינם, למשל, יוצא הגיבור מתוך אותה שיחה עם צפורה הקטנה לקראת נסיון חוזר ונשנה בספר לחדש לעצמו את 'קטנותו', את שנות ילדותו ונעוריו: 'יש ימים שהאדם מבקש טובת עצמו ומעלים עיניו מצרת אחרים. עד שנתתי מצות ביקור חולים על לבי [אצל גינדיל] בא לבי ומשכני למקום אחר. אותו מקום הוא רחוב הסטריפא

ש שם עומד בית אחד, שבו דרתי בקטנותי. אלף פעמים כבר הייתי שם, אותו היום אלף פעמים ואחת', (עמ' תצא). לא הודאת בעל-דין כאן לפניך, אלא מין וידוי אחד מרבים, שמתוודה הגיבור-המספר על עצמו ועל כל קהל עדת-ישראל משום חטאים ועוונות, שאינם מוכרים כל צרכם לאחינו בני-ישראל כולם, הנתונים בצרה ובשביה והם מרחקים את הקץ, את גאולתם ופדות-נפשם האפשריות, כשם שאינם מוכרים כל צרכם לגיבור-המספר על חשבוננו הוא, כשהוא מתוודה ואומר, שאינו יודע, מה טעם אינו רוצה 'בטוב', בטוב זה שבשבוש בודאי איננו ובארץ ישראל אפשר, לפחות, ישנו. אף ביחסו אל ארץ ישראל אין קטנותו של 'אותו אדם' מותרת לגדלותו. והרי ששתיים אלה מתגוששות בו 'בחלום ובהקיץ' בכל הספר כולו לא בכל הנוגע לשבוש עצמה בלבד, שתולל-כבודה לעד, אלא אף בנוגע לארץ-ישראל המתחדשת, שבודאי 'טוב שם' והלב אינו רוצה בטוב שבה אף על פי כן. מכאן אותו מיוזג של מציאות ריאלית וחזון א-ריאלי גם ביחס לארץ. ומכאן הטון הוידווי-האלגי אף כאן. ועם שזה שוזר עצמו אי-שם בין שמים לארץ לתוך הוידוי האלגי לגבי שבוש, ערש הילדות היקרה על כל מחמדיה, נוצר פיוט קסום ומקסים, שקשה לך מאד להבחין בין ה'אמת' לבין ה'שירה' שבו. מכל מקום, דומה: אין לך ביצירת עגנון עוד ספר כ'אורח נטה ללון', שבו אתה מוצא ייחוד שלם כל כך של 'שירה ואמת', הואיל ושתיים אלה מדברות כאן בשמו של יחיד, שאינו מתכחש כמלוא-הנימה לשסעים המשוסעים שבנפשו, עם שהוא חושף אותם במאוחר מתוך מפגש מאוחר ביניהם לבין הפצעים האנושים, שנפצע עמו הרבה שנים קודם להכרתו באלה.